

TERRA ERMA DE T.S. ELIOT:
UNA TRADUCCIÓ DE ROSA LEVERONI
AMB CORRECCIONS DE CARLES RIBA

Albert Manent, en un article sobre «La recepció de l'obra de T. S. Eliot a Catalunya»,¹ en resseguir les traduccions catalanes del poeta americà nacionalitzat anglès, recordava un text anterior seu, llegit durant una emissió en català a la BBC al mes de maig de 1955, en el qual «al·ludia una versió inèdita de *La terra erma*, de Rosa Leveroni», que, a l'igual de diverses traduccions d'altres escriptors catalans de postguerra, havia romàs sense publicar per les prou conegudes circumstàncies de l'època.

La traducció de Rosa Leveroni es conserva a la Biblioteca de Catalunya, en el manuscrit núm. 3340, amb el títol *Terra erma* (escrit sempre sense article). Amb la seva publicació dins les planes de *Reduccions* s'afegeix a les dues altres versions catalanes de *The Waste Land* d'Eliot fins avui aparegudes: la de 1951 d'Agustí Bartra, *La terra eixorca*, que figura dins el seu volum de traduccions poètiques *Una antologia de la lírica nord-americana* (Mèxic, D. F.: Edicions Lletres, 1951, pp. 189-207; antologia posteriorment reeditada a Vic per Eumo el 1983; abans, el 1977, Bartra havia tornat a publicar la seva traducció del poema a l'editorial Vosgos); i la de 1952 de Joan Ferraté, *La terra eixorca*, apareguda a *Laye*, núm. 21 (novembre-desembre 1952, pp. 44-54), traducció posteriorment refeta i editada amb el títol *La terra gastada*, acarada amb el text original i acompanyada d'un llarg assaig interpretatiu, dins el seu llibre *Lectura de «La terra gastada» de T. S. Eliot* (Barcelona: Ed. 62, 1977).

1. Dins el volum col·lectiu *Homenatge a T. S. Eliot*, a cura d'A. Susanna. Barcelona: Acta, 1993, pp. 63-74. La citació que segueix és de la p. 69.

A banda, però, de l'interès intrínsec de la traducció de Leveroni, el fet més remarcable d'aquesta versió de la *Terra erma* és que va ser corregida per Carles Riba; i corregida, no en petits detalls, sinó de forma substancial, fins al punt que gairebé un de cada dos versos presenta esmenes de l'autor de les *Elegies de Bierville*, que van des de simples correccions ortogràfiques o de llengua (en el maneig de la qual Leveroni no acaba de sortir-se'n) fins a d'altres pròpiament de traducció. Això fa que l'interès del text sigui doble: d'una banda, com a exercici traductor de Rosa Leveroni (ja que un exercici és el que, més que res, sembla la versió, que tendeix a la literalitat) i, d'altra banda, com a mostra del procés de correcció de Riba, que posa al descobert, en part, el seu procediment a l'hora de traduir i, sobretot, el seu domini de l'instrument lingüístic. En ambdós casos, a més, la traducció és un element que caldrà tenir en compte a l'hora d'estudiar les respectives obres —sense que això impliqui haver de llançar-se a una cega recerca d'influències (que, almenys en el cas de la poesia de Riba, no semblen gens clares).

Ni els manuscrits ni els mecanoscrits que es conserven de la traducció de la *Terra erma* estan datats, però el més probable és que la versió sigui dels anys '50 o de finals de la dècada dels '40, que és el període on sembla situar-la Albert Manent i que és un dels moments de més influència d'Eliot a Catalunya, palesada en les diverses versions que se'n van fer (malgrat que la introducció d'aquest poeta a Catalunya es produí ja a mitjan anys '30 —Marià Manent serà un dels primers tant a traduir-lo com a parlar-ne, per exemple a les seves *Notes sobre literatura estrangera*, de 1934). Arthur Terry, a més, en una carta que m'adreça amb data 25 de juny de 1999, referma les suposicions apuntades: «M'interessa molt allò que em dieu sobre la traducció de *La terra gastada* feta per Rosa Leveroni. La primera vegada que em vaig trobar amb la Rosa —era l'any 1950— em va parlar d'aquesta traducció. Si no recordo mala-

ment, em va explicar que havia fet (estava fent?) aquesta versió en col·laboració amb Derek Traversi, el conegut crític shakespeareà, que darrerament havia estat Director de l'Institut Britànic de Barcelona, però que ja havia marxat a Amèrica del Sud. No sé en quin estat devia tenir la traducció aleshores, però és interessant que hagi vingut a la llum després de tant de temps.»

D'altra banda, la relació de Riba amb Leveroni, si bé va iniciar-se el 1930 a l'Escola de Bibliotecàries, d'on ell era professor i ella alumna, no va començar a refermar-se fins cap al final de la Guerra Civil —Riba prologarà el llibre de Leveroni *Epigrames i cançons*, publicat a Barcelona el 1938— i serà a la postguerra on més s'intensificarà.²

En el cas de Riba, a més, tot fa indicar que l'autor *The Waste Land* no va començar a interessar-lo fins a la postguerra. Ni en la seva poesia ni en la seva crítica se'n troben rastres abans. D'altra banda, dels cinc llibres d'Eliot que es conserven a la Biblioteca de Riba (dipositada a l'IEC), tres són de 1946 (*Collected Poems*, *Four Quartets* i *The Idea of a Christian Society*), un de 1938 (*Murder in the Cathedral*) i un de 1934 (*Selected Essays*), però que porta la següent anotació de Riba:

2. Cf. la correspondència entre ambdós recollida a *Cartes de Carles Riba. II: 1939-1952*, a cura de Carles-Jordi Guardiola. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1991 (dins la qual no hi ha cap referència a la traducció); i també els diaris rescatats de Rosa LEVERONI, *Confessions i quaderns íntims*, a cura d'Enric Pujol i Abraham Mohino. València: Eliseu Climent, editor, 1997 (textos autobiogràfics en els quals, però, caldria discernir el que hi ha d'invenció, de *ficció literària*, sobretot posats al costat de la correspondència conservada). Val a dir que Pujol i Mohino esmenten la traducció de la *Terra erma* a la seva «Introducció», però sense donar-ne cap dada. Tal traducció, finalment, no és ni tan sols al·ludida a l'epistolari, publicat recentment, entre Leveroni i Palau i Fabre (*Epistolari Rosa Leveroni-Josep Palau i Fabre 1949-1975*, a cura de Natàlia Barenys. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998).

«Ex libris C. Riba. En present d'I. G[onzález] Llubera, rebut de Belfast a Bierville en juny 1939».

Criteris d'edició

El manuscrit 3340 de la BC està integrat per les següents còpies, tal com consta al full inicial:

Esborrany autògraf pp. 1-28

Mecanoscrit. Amb correccions de Carles Riba pp. 29-60

Exemplar en part mecanoscrit i en part còpia mecanogràfica que incorpora les correccions fetes per Carles Riba pp. 61-80

Còpies mecanogràfiques amb alguna correcció de l'autora pp. 81-111

L'esborrany autògraf (des d'ara, *EA*) conté una primera versió manuscrita de la traducció escrita per Leveroni, passada a màquina en l'exemplar següent (pp. 29-60), al damunt del qual Riba va fer les seves correccions en tinta (des d'ara, *MC*). Aquest exemplar, però, conté també algunes variants de la mà de Leveroni escrites amb llapis. El següent exemplar mecanografiat (pp. 61-80) és una versió posterior que incorpora al text les correccions fetes per Riba (des d'ara, *M2*): les pp. 61-70 són fulls originals mecanoscrits i, a partir de la p. 71 (que comença amb el vers 257 del poema), els fulls són còpies mecanogràfiques tretes amb paper carbó. Els fulls d'aquest exemplar *M2* presenten algunes correccions manuscrites en tinta, però només d'accents i de lletres mal picades, per la qual cosa és impossible de precisar de quina mà provenen. Els dos darrers exemplars mecanografiats de la traducció són dues còpies picades de forma diferent, la primera de les quals (*M3*, pp. 81-100) ha estat tret amb paper carbó de l'anterior (la de les pp. 61-80) i la segona (*M4*) ha estat mecanografiada seguint el model de les altres dues. Les correccions d'ambdues còpies (po-

ques i poc significatives), fetes amb bolígraf, no semblen de la mà de Leveroni, sinó d'una altra, que tampoc no és la de Riba.

Atès que la traducció té un doble interès, s'oferien dues possibilitats a l'hora de fixar el text: o bé triar la versió que finalment dóna Rosa Leveroni al poema (*M2*, ja que no sabem segur de qui són les correccions de les còpies posteriors, i sempre suposant que els mecanografiats d'almenys *MC* i *M2* són de l'escriptora), o bé triar el text resultant de les esmenes de Carles Riba, per mostrar en primer terme el seu procés corrector. La disjuntiva, però, s'esvaeix en comprovar que Leveroni va incorporar a *M2* pràcticament la totalitat de les correccions que Riba va fer damunt la seva primera versió, fent-hi molt poques variacions, la qual cosa significa que l'escriptora donava com a bo el poema resultant de la seva traducció més les correccions ribianes.

La versió que, doncs, he pres com a base per fixar el text és la que correspon a l'exemplar *M2*. En el pocs casos en què he adoptat alguna variant o solució diferent (vv. 46, 66, 75, 109, 179, 238 i 361), ho justifico a l'aparat crític al peu del text. En aquest aparat, a més, transcriu els passatges de Leveroni que van ser esmenats per Riba (per mostrar, així, el seu procés de correcció) i també remarco les principals discrepàncies entre totes les còpies. No hi assenyalo aquells casos en què l'esmena ribiana obeeix a badades de mecanografiat o a qüestions purament ortogràfiques. Igualment, i per no enfarfegar el text del poema amb indicacions de *sic*, he procedit a corregir tots els errors d'aquesta mena que encara tenia la traducció, inclosos els que són de pura evidència.³

3. Al v. 265 he respectat el masculí «Un inexplicable esplendor» perquè, tot i que els diccionaris actuals sols admeten la forma femenina del substantiu, l'Alcover-Moll les recull ambdues i, juntament amb el Coromines, addueix exemples d'un i altre gènere.

Esmeno, seguint la competent edició de Joan Ferraté, els passatges del text escrits en altres llengües i no traduïts, i també la divisió del poema en tirades de versos i la seva numeració. Quant a la puntuació, sols unifico la posició interior dels punts finals de frases senceres tancades entre cometes o parèntesis.

Respecte a la traducció de les «Notes», dono la versió de *MC*, ja que a *M2* falten alguns dels fulls que les contenen i sols arriben fins a la del vers 138 (així també a *M3*; a *M4* consten totes, picades seguint el model de *MC*, ja que, com en aquesta còpia, falten uns versos de Dante que encapçalen la nota del vers 412, que he restaurat). Els fulls de *MC* que les contenen no presenten correccions de Riba, bé que sí algunes esmenes (de simples errors de mecanografiat) fetes amb bolígraf per una altra mà, que no sembla la de Leveroni (el mateix tipus d'esmenes que figuren a *M4*, la qual cosa fa pensar que el conjunt de les correccions amb bolígraf de totes les còpies, les va fer la mateixa persona). N'he regularitzat el text segons els criteris abans apuntats.

Jordi MALÉ I PEGUEROLES